

Səbinə Elxan qızı POLADOVA
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS SPONTAN NİTQİNİN FONETİK DƏYİŞKƏNLİYİ

Xülasə

Məqalə ingilis spontan nitqinin fonetik dəyişikliklərindən bəhs edir. Məqalənin məqsədi ingilis dilini öyrənənlərdə fonemik şüurun yaxşılaşdırılması üçün ingilis dilinin spontan nitqinin əsas fonetik xüsusiyyətlərini, xüsusən də intonasiya, ritm kimi fonetik proseslərini müəyyən etməkdir. Aparılan araşdırmalar nəticəsində ingilis dilinin spontan nitqində nitqlərin fonetik tərtibatında əhəmiyyətli keyfiyyət və kəmiyyət dəyişkənliyi müşahidə olundu.

Açar sözlər: spontan nitq, şifahi nitq, intonasiya, ritm, fonetik dəyişikliklər

UOT:80

DOI: <https://doi.org/10.54414/XEIC2084>

Giriş

Dilçilərin dilin dəyişməsi və inkişafının göstəriciləri kimi qəbul etdikləri və cəmiyyətin normaların pozulması kimi müzakirə etdikləri standart formaların bütöv bir silsiləsi şifahi spontan nitqdə hiss olunmadan və təbii olaraq baş verir. A. M. Antipova "İngilis nitqinin ritmik sistemi" kitabında spontan nitqi dialoq şəklində şifahi nitqin bir növü hesab edir ki, bu da dialoq iştirakçılarının ünsiyyət aktına hazırlaşmaması, ifadə etmək istədiklərini əvvəlcədən düşünməsi ilə xarakterizə olunur. [1, s.95]

Spontan nitq monoloq və dialoq formasında ola bilər. Dialoq, nitqin bəzi növləri kimi, məsələn, müsahibə, uyğun dialoq hissəsindən və əhəmiyyətli monoloji hissədən ibarət ola bilər. [2, s.124]

Dialoji nitqdə vəziyyəti müəyyən edən əsas amilləri sadalayaq:

- kommunikasiya sahəsi (akademik, biznes, ailə-məişət, nəqliyyat, xidmət, əyləncə, kütləvi kommunikasiya);
- fiziki şərait (auditoriyanın yeri və ölçüsü);
- rabitə kanalı (şəxsi ünsiyyət, telefon, ictimai çıxış, radio və telekommunikasiya);
- sosial rol (həkim, xəstə, valideyn, uşaq, alıcı, satıcı və s.);
- söhbət mövzusu (siyasi və ya mədəni xəbərlər, tədqiqatlar, idman, gündəlik həyat, şəxsi münasibətlər);
- hər bir natiqin məqsədi (məlumat vermək, təəssürat yaratmaq; inandırmaq, fəaliyyətə

həvəsləndirmək, əyləndirmək, sadəcə ünsiyyət naminə vaxt keçirmək).

Əsas mətn

Vəziyyətin rəsmi/qeyri-rəsmi olması şəraitdən, həmsöhbətdən və mövzudan asılıdır. Vəziyyət fərdin iki davranış formasından birini seçərək özünü ifadə etməyə imkan verir: nəzakət və ya həmrəylik. Fonetik olaraq bu, ya prestijli, standart tələffüz formalarının, ya da avanqard, lakin müzakirə olunan nitq formalarının istifadəsində özünü göstərir. Tipik olaraq, qurulmuş, mühafizəkar formalar "düzgün" hesab olunur və yeniliklər rədd edilir. Ünsiyyətin qeyri-rəsmi vəziyyətinə diqqət yetirmək təsadüfi deyil, çünki qeyri-rəsmi ünsiyyət üçün spontan nitq anlayışı və ona xas olan fonetik dəyişikliklər ən xarakterikdir. Ünsiyyətdə rəsmilik artdıqca həmsöhbətlərin nitqinin tərtibatına diqqətliyi də artır, başqa sözlə, nitq fonetik standartla yaxınlaşır. Buna görə də, spontan nitqin hansı fonetik xüsusiyyətlərinin xarakterik olduğunu müəyyən etmək üçün, əsasən, qeyri-rəsmi ünsiyyət vəziyyətlərində özünü göstərən ünsiyyətin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməyə dəyər. [1, s.219-220]

İntonasiya

İntonasiya melodiya, vurğu, temporal komponentlər, müddət və pauzaların mürəkkəb vəhdətidir. İntonasiya ifadəni formalaşdırır, danışanın emosiyalarını çatdırır, həmsöhbətə və nitq mövzusunə münasibətini bildirir. Onun seçimi ünsiyyətin xarakterindən və

vəziyyətindən, ünsiyyət məqsədindən, həmsöhbətlərin emosional vəziyyətindən asılıdır. Lakin bu əsərdə tədqiq olunan problemi nəzərə alaraq əlavə etmək istərdik ki, intonasiya həm də danışanın dili ilə, daha doğrusu, verilmiş dilə xas olan intonasiya xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Məlumdur ki, ingilis dilində ən çox yayılan azalan tondur ki, o, əsasən bəyanatlarda, əmrlərdə, mesajlarda istifadə olunur və dolğunluğu ifadə edir, həm də xüsusi suallar üçün xarakterikdir. Yarımçıq ifadələrdə, suallarda, sorğu-sualda, sadalamada yüksələn kinetik ton istifadə olunur və ifadənin davam etdirilməsinin zəruriliyi barədə məlumat verir.

Azalan-yüksələn tonun istifadəsi ifadənin xüsusi semantik əhəmiyyətini, həmçinin onun natamamlığını bildirir və ingilis dilində müxtəlif təsirləri ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Spontan nitqdə intonasiya ünsiyyət növünün, semantik mərkəzlərin müəyyən edilməsində, emosional və modal mənaların çatdırılmasında böyük rol oynayır. Ənənəvi orfoqrafiya ilə yazılan, intonasiya quruluşunu çatdırmayan spontan nitq çox vaxt mənasız görünür. Cümlə qrammatik cəhətdən mütəşəkkil quruluş kimi tez-tez pozulur. Təşkilat funksiyası, bu halda, yalnız intonasiya ilə yerinə yetirilir. Spontan nitqin bütün növləri əhəmiyyətli sayda elliptik cümlələr (əksər hallarda mübtədə qrupu buraxılır), qısaldılmış cümlələr, təkrarlar (sözlər, ifadələr), üst-üstə düşmələr, sadə cümlələrin bolluğu, kəkələmə və s. ilə xarakterizə olunur. Dialoji spontan nitqdə tez-tez üst-üstə düşmələr olur. [3, s.124]

Ton hərəkətinin normativ diapazonundan kənarında ingilis fonetikləri tərəfindən "squeak range" (tonun yüksəlməsi üçün hərəkət) və "growl range" (tonun aşağı enməsi üçün hərəkət) kimi müəyyən edilən vurğulu alt diapazonlar var. [2, s.95] Bununla belə, spontan nitqdəki ifadələr həmişə o qədər də kateqoriyalı olmur. Spontan nitqdə intonasiyanın işləmə xüsusiyyətlərindən biri təsdiq ifadəsini sorğu-sual ifadəsinə çevirmək üçün yuxarı tondan istifadə edilməsidir. Xüsusi ədəbiyyatlarda, əsasən bir ifadənin və ya xüsusi bir sualın ənənə bir tonla tələffüz edilə biləcəyi hallarda, yüksələn tonla (İrlandiya və Avstraliya nitqində olduğu kimi) istifadəsi tendensiyası xüsusilə qeyd olunur [2, s.96]. Məsələn:

- *'What's your name?*

- *Darcy.*

Dilçilər izah edirlər ki, bu zaman natamam ton həmsöhbətin qulağında "zəng" kimi səslənir, sanki danışan onun sualının düzgün başa düşüldüyünə, dinlənildiyinə əmin olmaq istəyir. Cavab verən də soyadını yüksələn bir tonla tələffüz edir, sanki ofisdə qəbulda onu gözləyib-gözləmədiklərini soruşurlar. Bu o deməkdir ki, dinləyiciyə müraciət cavabla paralel olaraq ötürülür ki, bu da kateqorik ifadə ilə aşağı enən tonla müşayiət olunacaqdır. Amerikalı və irlandiyalı arasındakı dialoq nə qədər qeyri-adi səslənə bilər ki, hər ikisi də biri xüsusi sualda, digəri isə cavabda yarımçıq yüksələn tondan istifadə edir:

- *What's a ruff?*

- *Kind of bird* [1, s.211]

Mürəkkəb tonlar tam ifadələrdə xüsusilə yaygındır. Dialoqlu spontan nitq, bəlkə də mürəkkəb tonların ən çox istifadə olunduğu sahədir. Sintaqmanın ümumi melodik nümunəsi möhkəmdir, lakin sintaqmadakı melodik hərəkətin ümumi istiqaməti aşağı və ya yuxarı-aşağı, uzun sintaqmalarda isə dalğalı kimi təsvir edilə bilər. Müxtəlif növ kompozit konturlar spontan nitqdə də geniş yayılmışdır. Bu cür ton müxtəlifliyi, tez-tez spontan nitqi xarakterizə edən şəxsi münasibət, emosionallıq və ifadəliliyi ifadə etmək ehtiyacı ilə izah olunur. Spontan nitqin intonasiyasının ifadəliliyi də emfatik vurğu tonlarının, yüksək preskalanın, sürüşmə miqyasının tez-tez istifadəsi ilə də nail olunur:

Harry: We shall be awfully late home, if 'that "number "12 'bus" doesn't 'come soon ... Let's 'stand in this doorway 'out of the wind.

Nora: 'All right, but we must be careful "not to miss the bus. 'How did you enjoy the 'film?

Harry: I'd 'never have gone if I had known it was 'going to be "so silly".

Nora: Why, *what* was *silly* about it?

Harry: The whole story was absurd. No sane people would have acted as they did. [4, s.338]

Ümumiyyətlə deyə bilərik ki, spontan nitqdə intonasiya ifadəsində heç bir məhdudiyət yoxdur, amma buna baxmayaraq, nitqimizdə, dünyəvi ünsiyyətdə ingilis dilinin hansı regional xüsusiyyətləri müşahidə olunmasından asılı olmayaraq, hamımız daha ifadəli səslənməyə

çalışırıq və istər-istəməz nitqimizi standartla yaxınlaşdırırıq.

Ritm

Həmsöhbətlərin növbə ilə danışmalı olduğu sosial-mədəni normalar mövcuddur. Əgər qeyri-bərabər sosial statusa malik insanlardan söhbət gedirsə, yalnız bir nəfərin durmadan danışması etik baxımdan düzgün deyil. Hər hansı bir mövzu barəsində söhbət ən azı iki həmsöhbət tərəfindən aparılır. Mövzunu tamamlayarkən və ya dəyişdirərkən söhbət əsnasında fasilə vermək olar, amma bu mütləq deyil. İnsanlar adətən yeni bir mövzuya başlayarkən yüksək səs tonundan istifadə edirlər. Beləliklə, hətta spontan nitqdə həmsöhbətlər arasında ümumi mövzular olduqda, söhbətin bir hissəsini digərindən ayırmaq üçün prosodik markerlər mövcuddur.

Spontan nitqin ritmik təşkili çox mürəkkəb və dəyişkəndir. Dialoq nitqində ritmləşmədə böyük rolu nisbətən bərabər vaxt intervallarında vaxtaşırı təkrarlanan son tonlar oynayır. Monoloji nitqdə əsas ritmik vahidlər ritmik qrup və sintaqmadır. Sadə və mürəkkəb ritm formaları birləşdikdə çox unikal, hərəkətli ritm yaradır. Bu hal bəzi tədqiqatçıların şifahi nitqin nizamsız olduğunu düşünməyə əsas verir [3, s. 125].

Spontan nitqin ritmi o qədər də açıq olmasa da, oxunuşda və ya poetik mətndəki ritmdən şübhəsiz ki, daha rəngarəng və çevik olsa da, onların əsas vahidləri oxşardır. Eksperimental olaraq sübut edilmişdir ki, bir intonasiya qrupunun orta müddəti təxminən 2 - 3 saniyədir. Psixolinqvistik və fonetik təcrübələrin nəticələri göstərir ki, hecanın fəaliyyətinin minimum vahidi kimi çıxış etdiyi çoxsəviyyəli zaman şəbəkəsi mövcuddur (hecanın orta müddəti təxminən 200 ms-dir); sonra insan nəbzi ilə sinxronlaşdırılan ritmik qrup (ayaq, vurğu qrupu) şəklində daha yüksək səviyyəni izləyir (onun müddəti 400 ilə 600 ms arasında dəyişir); yuxarıda tənəffüs dövrü ilə sinxronlaşdırılan (təxminən 2 - 3 s) bir intonasiya qrupu

(sintagma, ifadə) var. Mövzunun müddəti (suprafrasal birlik) təxminən 30 saniyədir.

Nəticə

İngilis dilində heca ritm vahidi kimi də çıxış edə bilər, lakin rus, alman və Holland dillərində olduğu kimi ingilis dili üçün də ritm oxuması daha tipikdir. Fransız, İspan, İtalyan, Yunan, Hind, İndoneziya kimi digər dillərdə heca ritmi var. Termin özü onu göstərir ki, hecalar bərabər fasilələrlə tələffüz olunur və hasil etmək üçün təxminən eyni vaxt tələb olunur.

Spontan nitqin ritmi, ingilis dilinə xas olan çoxlu sayda ikinci dərəcəli (və ya üçüncü dərəcəli) stresslərə görə nisbətən dar diapazonla birləşərək hamar və monoton (hamar, çaşqın) təəssüratını yaradır. Bu, xüsusilə "Amerika" İngilis dili üçün xarakterikdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. Учебное пособие для студентов педагогических по специальности «Иностранные языки»/ А.М.Антипова - М.: Высшая школа, 1979.-130с.
2. Буряя Е.А. Фонетика современного английского языка. Теоретический курс/ Е.А. Буряя, И.Е. Галочкина, Т.Л. Мевченко.- М.: Издательский центр «Академия», 2006, - 272с.
3. Дощинская Ю.В. Фонетические особенности английской спонтанной речи/ Ю.В.Дощинская // Материалы научно-методической конференции преподавателей и сотрудников по итогам научно-исследовательской работы в 2002 г.- Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2003,- 156с.
4. Карневская Е.Б. Практическая фонетика английского языка на продвинутом этапе обучения: учеб./ Е.Б. Карневская, Е.А. Мисуно, Л.Д. Раковская – 2-е изд. – Мн.:Аверсэв, 2005. – 400с.

САБИНА Эльхан кызы ПОЛАДОВА**ФОНЕТИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ АНГЛИЙСКОЙ СПОНТАННОЙ РЕЧИ****Резюме**

В статье рассматриваются фонетические модификации английской спонтанной речи. Цель данной статьи заключается в выявлении основных фонетических особенностей английской спонтанной речи, и в частности, в интонации, ритме и звуковых фонетических процессах для совершенствования фонематического слуха у изучающих английский язык. В результате проведенного исследования значительная качественная и количественная вариативность фонетического оформления высказывания наблюдается в спонтанной речи английского языка.

Ключевые слова: спонтанная речь, устная речь, интонация, ритм, фонетические модификация.

SABINA Elkhan POLADOVA**PHONETIC VARIABILITY OF ENGLISH SPONTANEOUS SPEECH****Summary**

The article deals with phonetic modifications of English spontaneous speech. The purpose of this article is to identify the main phonetic features of English spontaneous speech, and in particular, intonation, rhythm and sound phonetic processes to improve phonemic awareness in English language learners. As a result of the study, significant qualitative and quantitative variability in the phonetic design of utterances is observed in spontaneous speech of the English language.

Key words: spontaneous speech, oral speech, intonation, rhythm, phonetic modifications.

Daxil olub: 02.10.2023